

Resource: Kamusi ya Biblia (Tyndale)

Aquifer Open Bible Dictionary

This work is an adaptation of Tyndale Open Bible Dictionary © 2023 Tyndale House Publishers, licensed under the CC BY-SA 4.0 license. The adaptation, Aquifer Open Bible Dictionary, was created by Mission Mutual and is also licensed under CC BY-SA 4.0.

This resource has been adapted into multiple languages, including English, Tok Pisin, Arabic (عَرَبِيٌّ), French (Français), Hindi (हिन्दी), Indonesian (Bahasa Indonesia), Portuguese (Português), Russian (Русский), Spanish (Español), Swahili (Kiswahili), and Simplified Chinese (简体中文).

Kamusi ya Biblia (Tyndale)

L

Laana, Kulaaniwa, Lameki, Lango Zuli, Lasha, Lawi (Mtu), Lea, Lebanoni, Legioni, Lehabimu, Lehabit, Libya, Walibia, Lita, Ludi, Ludimu, Waludi, Lughya Kiebrania, Lughya Kigiriki, Lughya za Moto

Laana, Kulaaniwa

Kutangaza uovu au madhara dhidi ya maadui wa mtu. Kama ilivyokuwa nyakati za Biblia, kulaani ilikuwa kinyume na kubariki na haipaswi kuchanganywa na matusi katika maana ya kisasa.

Imani za Kipagani

Laana na baraka zilihusishwa na imani za kipagani za kale ambapo iliaminika kuwa roho za "miungu" zinaweza kuitwa kutenda kwa niaba ya mtu aliyerudia maneno fulani au kufanya matendo fulani (kama vile kutoa dhabihu). Ilidhaniwa kuwa laana iliyotamkwa ilikuwa na nguvu za kichawi za kuleta maafa kwa maadui wa mtu. Katika baadhi ya tamaduni za kipagani, laana ziliandikwa kwenye mitungi ya udongo ambayo kisha ilivunjwa, kwa njia ya ishara ili kuanzisha au kutekeleza laana iliyokusudiwa.

Makaburi yalilindwa dhidi ya wale ambao wangetaka kuyaharibu kwa njia ya laana. Maandishi ya kifalme yalilindwa na laana zilizolenga yejote ambaye angeweza kubadilisha, kuharibu, au kupinga amri ilijoandikwa ([Ezra 6:11-12](#)).

Laana katika Nyakati za Agano la Kale

Miongoni mwa Waebrania, laana, ambayo ni halali tu ndani ya mfumo wa agano unaosimamiwa na Mungu, ilitamkwa kwa ajili ya haki. Katika Agano la Kale (AK), laana ilikuwa sehemu muhimu ya uhusiano wa agano—kati ya Mungu na jamii, kati ya Mungu na mtu binafsi, au kati ya wanajamii. Kuvunja masharti ya agano kulistahili laana ya agano. Laana iliyotamkwa chini ya hali nyingine haikuwa na nguvu. "Kama shomoro katika kuruka kwake, kama mbayuwanyu katika kuruka kwake, laana isiyo na sababu haikai" ([Meth 26:2](#), rsv). Laana inaweza kuondolewa kwa kutamka baraka ([Kut 12:32](#); [Waamuzi 17:1-2](#); [2 Sam 21:1-3](#)).

Sheria ya Musa ilikataza kuwalaani wazazi ([Kut 21:17](#); taz. [Meth 20:20](#); [Mt 15:4](#)), mtawala ([Kut 22:28](#)), na viziwi ([Wal 19:14](#)). Mwanaume aliyemshuku mke wake kwa kutokuwa mwaminifu angeweza kumtaka akubali jaribio lililoendeshwa na kuhani ambalo lingemletea laana ikiwa alikuwa na hatia ([Hes 5:11-31](#)). Watu binafsi wangeweza kujilaani wenye ili kuonyesha ukweli wa madai yao au ahadi ([Hes 5:19-22](#); [Ayu 31:7-10, 16-22](#); [Zab 137:5-6](#)). Katika Agano Jipy (AJ), mtume Petro alifuata desturi ya AK alipoutumia laana kukanusha kwamba alimjua Yesu ([Marko 14:71](#)). Wanaume fulani waliotaka kumuua mtume Paulo walithibitisha uaminifu wao kwa laana ya kiapo hicho ([Matendo 23:12, 14, 21](#)). Kumlaani Mungu kulistahili adhabu ya kifo ([Wal 24:10-16](#); linganisha. [Kut 22:28](#); [Is 8:21-22](#)).

Laana katika historia ya Biblia ni pamoja na laana ya Mungu kwa nyoka, Adamu, na Hawa ([Mwa 3:14-19](#)); kwa Kaini ([4:11-12](#)); kwa wale wanaoweza kumlaani baba wa taifa Abrahamu na wazao wake ([12:3](#)); na kwa wale wanaoweza tumaini lao katika nguvu za kibinadamu badala ya Bwana ([Yer 17:5](#)). Wakati watu wa Israeli walipita Moabu wakielekea Nchi ya Ahadi, mfalme wa Moabu, Balaki, alimwajiri Balaamu ili awalaani Waisraeli; yeche na Balaamu waligundua, hata hivyo, kwamba hawangeweza kuwalaani wale ambao Mungu alikuwa amewabariki ([Hes 22-24](#)). Yoshua alilaani yejote ambaye angejaribu kujenga upya Yeriko ([Yos 6:26](#); kutimizwa katika [1 Fal 16:34](#)). Mfalme Sauli alitoa laana ambayo karibu iligharimu maisha ya mwanawe Yonathan ([1 Sam 14:24, 43-45](#)). Laana nyingine nyingi zinatajwa katika AK (tazama, kwa mfano, [Mwa 9:25; 49:5-7](#); [Yos 9:22-23](#); [Waamuzi 9:7-21, 57](#); [2 Sam 16:5-13](#); [1 Fal 21:17-24](#); [2 Fal 2:24](#); [Mal 2:2](#); [4:6](#)). Matamko ya "ole" (nlt "uharibifu") pia ni lugha ya laana ([Isai 5:8-23](#); linganisha. [Mt 23:13-33](#), ambapo "ole" na "ole" vinaweweza kutumika kwa maana sawa na inaweza kuwa ni tamko la huzuni au la maangamizi na maafa yanayokuja).

[Zaburi 109](#) ina laana ndefu dhidi ya maadui wa mwandishi wa zaburi, inaonekana kwa sababu walikuwa wamesema maneno ya uongo dhidi yake (tazama pia [Zab 58:6-11; 69:19-28; 143:12](#)). Nabii Yeremia hakuwa na tatizo la kumwomba Mungu kuwaadhibu watesi wake ([Yer 11:20; 12:3; 15:15; 17:18; 18:21-22; 20:11-12](#)) au kumwomba Mungu asiwapatie msamaha ([18:23](#)). Laana kama hizi dhidi ya maadui ni ngumu kwa Wakristo wa leo kuelewa kwa sababu zinapingga sana na amri za AJ za "wabarikini wale wanaowalaani" ([Luka 6:28](#); cf. [Rom 12:14](#)). Agizo la Yesu la "wapendeni adui zenu" ([Mt 5:44](#)) linaweza kuwa na lengo la kuelekeza zaidi ya laana zilizotolewa katika AK kuelekeza ufahamu kamili wa amri ya Mungu ya kumpenda jirani yako kama unavyojipenda mwenyewe.

Laana za Maagano

Ulinzi wa mkataba au agano kwa kutumia laana kwa mkiukaji ulikuwa wa kawaida katika nyakati za AK. Wakati mwengine agano lilitiwa muhuri kwa kukata mnyama na kuwa na watu wanaoagana kutembea kati ya vipande vilivyokatwa; mnyama aliyeuawa alionyesha laana itakayompata mkiukaji. Mungu alikubali kujisalimisha kwa laana kama hiyo juu yake mwenyewe ikiwa angalivunja agano alilofanya na mzee Abrahamu ([Mwa 15:7-21](#)). Baadaye, Mungu aliwatuhumu viongozi na watu wa Israeli kwa kuvunja agano lao naye na akawaonya kuhusu matokeo yatakayofuata ([Yer 34:18-19](#)). Sehemu muhimu ya agano Mungu alilofanya na Israeli kwenye Mlima Sinai ilikuwa ahadi ya baraka kwa kulinda agano na laana kwa kulivunja ([Kum 11:26-28; 27:15-26; 28:15-68; 30:19](#); linganisha. [Wal 26:3-39](#)). Israeli walipata laana hizo wakati wa manabii Yeremia na Ezekiel; wavunjaji wa agano, pamoja na mfalme, walitishiwa na laana ([Yer 11:3; Eze 17:11-21](#)).

Marufuku ya "Vitu Vilivyotakaswa"

Aina maalum ya laana ilikuwa marufuku au laana kali. Kwa kweli, ilikuwa ni nadhiri ya kuwakabidhi watu, wanyama, au vitu vilivyo chini ya laana hiyo kwa Mungu. Katika baadhi ya matukio, makuhani wangeweza kutumia vitu vilivyo kuwa chini ya marufuku ([Hes 18:14; Ezek 44:29](#)), lakini kifungu hicho hakikuhusu viumbi hai. Watu wote au wanyama walio chini ya marufuku walitolewa kafara au kuangamizwa ([Wal 27:28-29](#)). Marufuku ilikuwa ikitumika sana katika vita vya Israeli dhidi ya majirani zake wapagani. Wakati mwengine kila kitu kilitangazwa kuwa laana kali ([Jos 6:17-19](#)), lakini kawaada ni watu na sanamu za kipagani tu

zilizoharibiwa ([Kum 2:34; 3:6; 7:2, 25-26](#)—hata dhahabu iliyoyeyushwa ya sanamu haikupaswa kuhifadhiwa). Kuvunja marufuku kwa kuhifadhi sehemu yoyote ya vitu vilivyolaaniwa ilikuwa ni kuiweka chini ya marufuku mwenyewe. Kwa sababu Akani hakuhesimu marufuku iliyowekwa juu ya Yeriko, masharti ya laana hiyo yalikuja juu ya Waisraeli wote hadi Akani alipoj confession na kuuawa ([Yos 7](#)).

Baada ya uhamisho, Wayahudi hawakutekeleza laana (au marufuku) kwa kuwaua watu; badala yake, watu waliokiuka laana walitengwa na kutolewa nje ya kusanyiko la Israeli ([Ezra 10:8](#)). Hii ilimaanisha kwamba mtu huyo hakuwa tena sehemu ya watu wa Mungu na alichukuliwa kuwa "amekufa."

Laana katika Nyakati za Agano Jipyä

Masinagogi ya Kiyahudi yalifanya mazoezi ya kutengwa, au laana, katika kipindi cha AJ ([Luka 6:22; Yoh 9:22; 12:42; 16:2](#)). Baadaye, Wakristo walitatenga watu kwa kutangaza kuwa wako nje ya jamii iliyokombolewa ([Mt 18:17](#)) au "kupelekwa kwa Shetani" ([1 Kor 5:5; 1 Tim 1:20](#)). Mazoezi yote mawili yalitokana na marufuku ya AK. Tofauti na laana hiyo, hata hivyo, kutengwa kunaweza kuondolewa mara tu mtu anapotubu.

Kutokana na kwamba laana ilimwonyesha mtu kama "aliyekataliwa" au "amelaaniwa na Mungu," Sauli (wa Tarso), kabla ya kuongoka kwake, alijaribu kuwalazimisha Wakristo kumkana Kristo kwa kumwita amelaaniwa (rej. [Matendo 26:11](#)). Baadaye, kama mtume, Paulo (Sauli) alionya kwamba hakuna mtu anayezungumza kwa Roho wa Mungu anayeweza kumwita Yesu amelaaniwa ([1 Kor 12:3](#)). Paulo alitangaza laana (iliyokusudiwa kwa hukumu na maangamizi) juu ya yeote anayehubiri injili nyininge tofauti na ile aliyohubiri yeche na mitume wengine ([Gal 1:8-9](#)). Paulo alisema alitamani angeweza kulaaniwa, kutengwa na wokovu na watu wa Mungu, ikiwa hilo lingeweza kupelekea wokovu wa Waisraeli wenzake ([Rum 9:3](#)). Tamaa yake ilionyesha upendo wa Kristo, ambaye alikubali "laana ya sheria" juu yake mwenyewe kwa kujisalimisha kwa mateso na kifo msalabani ili kuwakomboa wanadamu kutoka kwa laana hiyo ([Gal 3:8-14](#); rej. [Kumb 21:22-23](#)). AJ linaahidi kwamba wakati utafika ambapo "hakutakuwa tena na laana yoyote" ([Ufunuo 22:3](#), nasb).

Tazama pia Vita, Takatifu.

Lameki

- Mwana wa Methushaeli, mzao wa Kaini, na mume wa Ada na Zillah. Watoto wa Lameki na Ada walikuwa:
 - Yabali, "Baba wa wale wanaoishi katika mahema na wanaofuga mifugo"
 - Yubali, "Baba wa wote wanaopiga kinubi na filimbi

Watoto wa Zillah walikuwa:

- Tubali-kaini, "mchongaji wa kila aina ya kifaa cha shaba na chuma,"
- Naama ([Mwanzo 4:18–22](#))

Kwenye sura za awali za Mwanzo, wana wa Lameki wanaashiria mwanzo wa ufugaji, muziki, na ufundi wa metali. Wimbo wa Lameki ([Mwanzo 4:23–24](#)) ni mfano wa mapema wa ushairi wa Kiebrania. Katika wimbo huu, Lameki anajigamba kuhusu kumuua mtu aliyemjeruhi, akilinganisha kitendo chake cha kulipiza kisasi na mauaji ya Kaini kwa Habili ([Mwanzo 4:8–12](#)). Anadai kwamba "Kama Kaini atalipizwa kisasi mara saba, basi Lameki mara sabini na saba." Wimbo wa Lameki unaonyesha jinsi ustaarabu ulivyokua, na jinsi kiburi na vurugu vilivyoongezeka. Hii inatofautiana sana na mafundisho ya Yesu juu ya msamaha, ambapo anashauri kusamehe "mara sabini mara saba" ([Mathayo 18:22](#)).

- Mwana wa Methusela na baba wa Noa ([Mwanzo 5:25–31](#); [1 Mambo ya Nyakati 1:3](#)). Wakati Noa alizaliwa, Lameki alitumaini kwamba mtoto huyo angeleta faraja kwa wanadamu kutohana na laana iliyowekwa juu ya Adamu ([Mwanzo 5:29](#); [linganisha Mwanzo 3:17](#)). Aliishi kwa miaka 777, moja ya maisha marefu zaidi kati ya wale walioishi kabla ya Gharika. Nyaraka za Araba zina mazungumzo marefu kati ya Lameki na baba yake, Methusela. Lameki ametajwa kama babu wa Yesu katika orodha ya familia iliyorekodiwa katika [Luka 3:36](#).

Tazama pia Nasaba ya Yesu Kristo.

Lango Zuli

Lango la hekalu la Herode huko Yerusalemu.

Mtu ambaye hakuweza kutembea, aliponywa kimuijiza na Petro na Yohana kwenye lango ([Matendo 3:2, 10](#)). Hatufahamu lango hili lilikuwa wapi, lakini huenda lilikuwa lango linaloongoza kutoka kwa Ua wa Mataifa hadi kwenye Ua wa Wanawake. Lango hili pia liliitwa Lango la Mkorintho (kwa shaba yake ya Mkorintho) na mwanahistoria Myahudi Josephus. Kulingana naye, lilikuwa na kipimo cha mita 22.9 (futi 75) kimo na mita 18.3 (futi 60) upana. Maandishi ya kaburi yaliyopatikana kwenye Mlima wa Mizeituni yanasema lango hilo lilijengwa na Myahudi kutoka Aleksandria aliyeitwa Nikanori.

Tazama pia Jengo la hekalu.

Lasha

Jina la mahali, lisilojulikana kwa njia nyingine. Maelezo ya zamani yanatumia jina hili kurejelea mpaka wa kusini wa eneo lililokaliwa na Wakanaani ([Mwanzo 10:19](#)). Kifungu hiki kinahusisha Lasha na miji mingine karibu na mwisho wa kusini wa Bahari ya Chumvi.

Lawi (Mtu)

1. Mwana wa tatu wa Yakobo na Lea ([Mwanzo 29:34](#)). Hatufahamu hasa jina lake linamaanisha nini. Lawi alihusika katika tukio la vurugu huko Shekemu. Wakati Shekemu Mhivi alipomshambulia dada wa Lawi, Dina, Lawi na kaka yake, Simeoni, waliua wanaume wote wa mji huo ili kulipiza kisasi. Yakobo hakukubaliana na walichofanya. Kabla hajafa, Yakobo alisema kuwa watoto wa Lawi na watoto wao wangesambazwa kati ya makabila yote ya Israeli kama adhabu ([Mwanzo 49:5-7](#)).
Lawi alikuwa na wana watatu: Gershoni (pia anaitwa Gershomu), Kohathi, na Merari. Familia zao zikawa kabila la Lawi. Mose, Aroni, na Miriamu walitoka kwenye ukoo wa Kohathi ([Kutoka 6:16](#)). Wakati watu walitengeneza ndama wa dhahabu ili kuabudu kwenye Mlima Horebu, Walawi walibaki waaminifu kwa Mungu. Kwa sababu hii, Mungu aliwapa jukumu maalum: wangehudumu ndani na karibu na hemu takatifu (inayoitwa hemu) na baadaye katika hekalu ([Kutoka 32](#)). *Tazama pia* Lawi, Kabila la Walawi.
2. Mtoza ushuru katika mji wa Kapernaumu ([Marko 2:14](#)). Alikuwa mmoja wa wanafunzi 12 na pia alijulikana kwa jina Mathayo ([Marko 2:14; Luka 5:27](#); linganisha [Mathayo 9:9](#)). *Tazama* Mathayo (Mtu).
3. Mwana wa Melki na babu yake Yesu ([Luka 3:24](#)). *Tazama* Ukoo wa Yesu Kristo.
4. Mwana wa Simeoni na babu yake Yesu ([Luka 3:30](#)). *Tazama* Nasaba ya Yesu Kristo.

Lea

Lea alikuwa binti wa Labani na dada yake mkubwa Raheli.

Alikuwa mke wa Yakobo, ambaye alimdanganya baba yake Isaka ili kupata baraka zilizokusudiwa kwa Esau ([Mwanzo 27:5-40](#)). Ili kuepuka hasira ya Esau na kupata mke ([Mwanzo 27:46-28:2](#)), Yakobo alikwenda kwa mjomba wake Labani huko Mesopotamia ([Mwanzo 27:43; 28:2](#)). Alimpenda Raheli, binti mdogo wa Labani, na alikubali kufanya kazi kwa Labani kwa miaka saba ili kumuoa ([Mwanzo 29:17-18](#)).

Wakati wa harusi ulipowadia, Labani alimdanganya Yakobo kwa kumpa Lea, binti mkubwa, badala ya Raheli ([Mwanzo 29:21-25](#)). Labani alijitetea kwa kusema kwamba binti mkubwa lazima aolewe kwanza ([Mwanzo 29:26](#)). Lea alielezewa kuwa na "macho dhaifu," wakati Raheli alikuwa "mwenye umbo zuri na mrembo" ([Mwanzo 29:17](#)).

Yakobo alifanya kazi kwa miaka mingine saba ili kumuoa Raheli, ambaye alimpenda sana ([Mwanzo 29:20](#)). Lea, ambaye hakupendwa kama Raheli, alikuwa na wana sita na binti mmoja kabla ya Raheli kupata watoto ([Mwanzo 29:31-30:22](#)):

1. Rubeni
2. Simoni
3. Lawi
4. Yuda
5. Isakari
6. Zabuloni
7. Dina

Raheli kutoweza kupata watoto ilikuwa huzuni kubwa kwake, na hata alibadilishana mandrake, mmea unaoaminika kusaidia kupata mimba, na Lea ili kujaribu kupata ujauzito ([Mwanzo 30:14-17](#)).

Wana wa Lea walikuwa muhimu katika historia ya Israeli. Mwanawe Lawi akawa babu wa makuhani, na mwanawe Yuda alikuwa babu wa ukoo wa kifalme ambao Yesu Kristo alitoka ([Mwanzo 3:15; 12:2-3; 2 Samweli 7:16; Mathayo 1:1](#)).

Tazama pia Yakobo Na. 1.

Lebanoni

Mkoa huo umetajwa tu katika Agano la Kale (AK) ingawa miji yake, ikiwa ni pamoja na Tiro na Sidoni, imetajwa katika Agano Jipy (AJ). Jina Lebanoni kwa ujumla linarejelea safu mbili za milima zinazotokea karibu na Tiro na kuelekea kaskazini

mashariki kufuata pwani ya Mediterania. Safu mbili za Lebanoni ziko sambamba, Lebanoni upande wa magharibi na Anti-Lebanoni upande wa mashariki. Jina Lebanoni limetokana na mzizi wa Kiebrania l-b-n, linalomaanisha "nyeupe," ambalo linaweza kuashiria ama chokaa nyeupe ya milima au theluji iliyokuwa juu ya milima kwa miezi sita ya mwaka ([Yer 18:14](#)).

Jiografia

Kwenye mwisho wa kusini, safu za Lebanoni zinaendelea moja kwa moja kutoka vilima vya kaskazini mwa Galilaya, na Mlima Hermon (Sirioni, Seniri) ukiwa maarufu sana katika safu ya Anti-Lebanoni, ukipanda hadi futi 9,230 (mita 2,813.3). Safu hizo mbili zinatenganishwa na bonde pana, Bonde la Lebanoni ([Yosh 11:17](#)) au "mlango wa Hamathi" ([Hes 34:8](#)), Beqa'a ya kisasa.

Kusini mwa Lebanoni, safu ya Lebanoni inatenganishwa na milima ya Galilaya na korongo la mashariki-magharibi lenye kina ambapo Mto Litani unapita, ukiingia Bahari ya Mediterania kaskazini mwa Tiro. Katika sehemu zake za juu, mto huu unaufuata Bonde la Beqa'a kuelekea kaskazini mashariki karibu na Baalbek. Safu ya Lebanoni, yenye urefu wa takriban maili 100 (kilomita 160.9), inanyooka kaskazini hadi bonde la mashariki-magharibi la Nahr el-Kebir na ina alama ya mfululizo wa vilele. Kusini kuna Gebel Rihan, Tomat, na Gebel Niha (kutoka futi 5,350 hadi karibu futi 6,230, au mita 1,636.7 hadi 1,898.9) mashariki mwa Sidoni. Katikati kuna Gebel Baruk, Gebel Kuneiyiseh, na Gebel Sunnin (futi 7,220, futi 6,890, na futi 8,530, au mita 2,200.7, mita 2,100.1, na mita 2,599.9, mtawalia) mashariki mwa Beirut. Kaskazini zaidi, kuelekea mashariki mwa Tripoli, kuna Qurnet es-Sauda, ambayo inafikia futi 9,840 (mita 2,999.2), na Qurnet Aruba, takriban futi 7,320 (mita 2,231.1) juu.

Milima hii mirefu huzuwa mvua kutoka Mediterania, ikileta mvua nzuri kwa maeneo ya milimani na ukanda wa pwani chini; zaidi ya milima, mvua hupungua. Ni katika ukanda wa pwani kati ya milima na bahari ambapo Wafinisnia walistawi na miji kama Tiro, Sarepta, Sidoni, Berytus (Beirut), Byblos (Wagebali), na Tripoli ilianzishwa. Eneo la pwani lina idadi ya rasi ambazo ni upanuzi wa safu ya milima. Barabara ya pwani ilibidi ikatwe kuzunguka au kupitia miinuko hii. Mfano mzuri ni rasi ya Nahr el-Kelb, kidogo kaskazini mwa Beirut.

Kwenye upande wa mashariki wa safu ya Lebanoni kuna Bonde la Beqa'a. Mto Orontes unachipuka kaskazini mwa bonde hili na unapita kaskazini

kuingia Bahari ya Mediterania kaskazini mwa Ugarit ya kale. Eneo hili lote la bonde lilijulikana katika fasihi ya kale kama Coele-Syria (Syria ya Mashimo). Lilikuwa "gala la nafaka" la Warumi.

Kuelekea mashariki mwa Bonde la Beqa'a kuna safu ya Anti-Lebanoni, ambako Mto Barada unachipuka na kutiririka mashariki kuelekea kwenye oasisi yenye rutuba ya Dameski. Mlima Hermoni, katika sehemu ya kusini ya safu hiyo, ulijulikana kama Sirioni na Wafinisnia na Seniri na Waamori ([Kum 3:9](#)).

Rasilimali

Lebanoni ilikuwa maarufu katika zama za kale kwa misitu yake yenye utajiri wa miti ya fir na mierezi. Maeneo ya pwani, Bonde la Beqa'a, na miteremko ya chini ya milima yalifaa kwa miti ya mizeituni, miti ya matunda, na mashamba ya mizabibu, pamoja na baadhi ya mazao ya nafaka. Bidhaa moja muhimu ilitoka baharini: konokono wa aina ya gastropoda ambaao rangi nyekundu au zambarau ilipatikana kutoka kwake. Jina "Wafinisnia" lilitokana na neno la Kigiriki phoinos, lenye maana ya nyekundu-zambarau. Pamba iliyotiwa rangi ya zambarau ilipatikana Ugarit karibu mwaka 1500 Kabla ya Krsito (KK). Wafinisnia walikuwa na ukiritimba wa tasnia hii kwa karne nyingi. Watu wa Israeli, ambao walitumia rangi nyingi ya zambarau katika mapambo ya hema zao ([Kut 26](#)) na mavazi ya makuhani wao ([Kut 28:4-6; 39:1, 28-29](#)), huenda walipata rangi hiyo kutoka kwa Wafinisnia.

Mfalme Solomoni alikuwa na uhusiano mkubwa wa kibashara na Wasidoni. Ili kujenga hekalu huko Yerusalem, mierezi na miberoshi ilipatikana kutoka kwa Hiramu I wa Tiro ([1 Fal 5:6, 9, 14; 7:2; 10:17, 21; 2 Mambo ya Nyakati 2:8, 16](#)). Solomoni alilipa mbao hizi kwa ngano na mafuta ya zeituni ([1 Fal 5:11](#)). Mbao hizo zilisafirishwa kwa baharini hadi sehemu katika eneo la Solomoni na kusafirishwa kutoka hapo hadi Yerusalem. Miti ya mierezi na miberoshi kutoka Lebanoni na Anti-Lebanoni ilitoa meli kwa Tiro ([Eze 27:5](#)), mashua takatifu na samani kwa Misri, na mbao kwa ajili ya kujenga hekalu la Pili huko Yerusalem ([Ezra 3:7](#)).

Kutoka bandari za Lebanoni, Wafinisnia walifanya bishara na nchi nyingi. Walibobe katika sanaa ya ujenzi wa meli, na meli zao zilitumika kwa amani na vitani. Picha ya wazi ya shughuli za kibashara za wafanyakibashara kutoka Tiro, Sidoni, Gebali, na Arvadi inatolewa katika [Ezekieli 27](#), ambapo kiwango na asili ya bishara yao imeelezwa kwa kina.

Historia

Eneo hilo lilivutia Wamisri wakati wa nasaba ya nne (karibu 2600 KK) ambapo Farao Snofru alipokea meli 40 za mierezi kutoka Lebanoni. Byblos ilikuja chini ya ushawishi wa Wamisri wakati wa nasaba ya 12 (karibu 1980–1800 KK) na Wamisri walibadilishana mapambo ya dhahabu kwa mierezi. Wakati wa nasaba ya 18 (karibu 1552–1306 KK), Misri iliteka Syria, na kumbukumbu zinaonyesha mara kwa mara kuhusu mierezi iliyochukuliwa kama kodi. Baadaye, mjurbe wa Ramses XI aliyeitwa Wenamon alilipa gharama kubwa kwa mierezi (karibu 1100 KK).

Wakati nguvu za Wamisri zilipungua, Waashuri walidhibiti eneo hilo na kuchukua kiasi kikubwa cha mierezi kama kodi tangu siku za Tiglath-pileseri I (karibu 1100 KK) kuendelea. Nebukadneza na taifa la Babeli pia walidhibiti Lebanoni na kuchukua kiasi kikubwa cha mierezi kwa ajili ya kujenga mahekalu na majumba. Kuharibiwa kwa misitu ya Lebanoni kulizungumziwa na Isaya ([Is 14:8](#)) na Habakuki ([Hb 2:17](#)). Katika karne zilizofuata, Lebanoni ilipita mfululizo chini ya utawala wa Waajemi, Wagiriki, na Warumi.

Katika nyakati za Agano Jipy, miji ya Tiro na Sidoni mara nyingi hutajwa pamoja ([Mt 15:21](#); [Mk 3:8; 7:24, 31](#); [Lk 6:17; 10:13–14](#); [Matendo 12:20](#)), ingawa wakati mwingine hutajwa pekee ([Matendo 21:3, 7](#)). Mwanamke Mgiriki ambaye alikuwa Msiro-Foinike anatajwa katika [Marko 7:26](#). Yesu alihubiri katika maeneo haya wakati wa huduma yake. Katika mashairi ya kibiblia, mierezi mirefu ya Lebanoni ilikuwa ishara ya ukuu na nguvu ([Wam 9:15](#); [2 Fal 14:9](#); [Zab 92:12; 104:16](#); [Is 35:2; 60:13](#)). Pia ilikuwa ishara ya kiburi cha kidunia ambacho kingevunjwa mbele ya ghadhabu ya Mungu siku moja ([Zab 29:5](#); [Is 2:13; 10:34](#); [Jer 22:6](#); [Ez 31:3](#)).

Legioni

Legioni ilikuwa kitengo kikubwa cha jeshi la Kirumi. Katika nyakati za Agano Jipy, Legioni kawaida ilikuwa na wanaume 6,000. Mbali na hao, wanaume farasi takriban 120 waliongezwa.

Kwa sababu ilikuwa ni kundi kubwa la wanaume, neno "Legioni" ilikuja kuwakilisha idadi kubwa kwa ujumla. Linatumika kwa njia hii mara nne katika Agano Jipy. Katika hadithi kuhusu mtu aliye pagawa na pepo katika nchi ya Wagerasene, Yesu alimwuliza mtu huyo, "Jina lako ni nani?" Mtu

huyo alijibu, "Jina langu ni Legioni, kwa maana tuko wengi" ([Marko 5:9, 15](#); [Luka 8:30](#)). [Mathayo 12:45](#) na [Luka 8:2](#) zinazungumzia idadi ya pepo wanaomiliki mtu mmoja.

Matumizi mengine ya neno hilo yanapatikana katika [Mathayo 26:53](#). Wakati wa kukamatwa kwa Yesu, mmoja wa wale waliokuwa pamoja naye alichomoa upanga wake kumtetea Yesu. Yesu alikemea kitendo hicho akisema, "Je, hujui kwamba naweza kumwita Baba yangu, naye mara moja atanipatia zaidi ya majeshi kumi na mawili ya malaika?" Alizungumzia idadi kubwa ya malaika ambao wangweza kuitwa kumsaidia.

Neno "Legioni" halitumiki kamwe katika Agano Jipy kwa maana yake ya kijeshi. Linatumika kwa nguvu za kiroho za uovu zinazopinga wanadamu ([Waefeso 6:12](#)) au nguvu za kiroho zinazoweza kuitwa kuwasaidia ([Waebrania 1:14](#)).

Tazama pia Vita vya.

Lehabimu, Lehabiti

Mmoja wa makundi kadhaa ya watu yanayohusishwa na Misri ([Mwanzo 10:13](#); [1 Mambo ya Nyakati 1:11](#)). Lehabimu inaweza kuwa ni watu wasiojulikana karibu na Misri. Wasomi wengi wanaamini, pengine kwa usahihi, kwamba wao ni sawa na Lubimu (Watu wa Libya). Lubimu mara nyingi huonekana katika Biblia wakipigana kwa kushirikiana na Misri ([Danieli 11:43](#); [Nahumu 3:9](#)). Wakati mwingine Misri na kundi hili waliumgana dhidi ya Israeli, kama katika wakati wa Rehoboamu na Asa ([2 Mambo ya Nyakati 12:3; 16:8](#)).

Libya, Walibia

Nchi na wakazi wake magharibi mwa Misri. Katika maandiko ya kale ya Kiebrania, maneno matatu tofauti yalitumika kuelezea Libya na watu wao. Maneno haya yanaweza kuwa magumu kuelewa leo kwa sababu mbili. Kwanza, baadhi ya maandiko ya kale hayako wazi. Pili, waandishi wa zamani mara nyingi walitumia neno "Libya" walipokuwa wakizungumzia sehemu yoyote ya Afrika ambayo haikuwa Misri.

Kuanzia karne ya 12 Kabla ya Kristo (KK), Walibia walihudumu katika majeshi ya Misri na Wakushi ([2 Mambo ya Nyakati 12:3; 16:8](#); [Nahumu 3:9](#)). Mmoja wa viongozi wao maarufu alikuwa Shishaki,

ambaye alitoka kwa Libya. Baadaye, alikua mtawala mwenye nguvu ambaye alivamia nchi nyingine.

Nabii Ezeikieli alisema kwamba Libya ingeshindwa pamoja na mataifa mengine ([Ezeikieli 30:5](#)). Kitabu cha Danieli pia kinataja kwamba Walibia walikuwa miongoni mwa watu waliotekwa ([Danieli 11:43](#)). Kitabu cha Isaya kinawataja kwa kifupi Walibia, wakiwaita kwa jina lao la Kiebrania "Pulu" ([Isaya 66:19](#)).

Mtu mmoja jina lake Simoni, mwenyeji wa mji uitwao Kirene ulioko Libya, alilazimishwa na askari Warumi kubeba msalaba wa Yesu siku ile aliyosulubiwa ([Mathayo 27:32](#); [Marko 15:21](#); [Luka 23:26](#)). Kirene iko mashariki mwa Libya. Baadaye, Roho Mtakatifu alipowashukia wafuasi wa Yesu huko Yerusalem siku ya Pentekoste, kulikuwepo na watu kutoka Libya miongoni mwa umati mkubwa uliokusanyika pale. ([Matendo 2:10](#)).

Lita

- Chombo kidogo ("kikapu," New Living Translation") ambacho kinawenza kufunika taa ([Mathayo 5:15](#); [Marko 4:21](#); [Luka 11:33](#)). Tazama Vipimo na Mizani.
- Kipimo kinachokadiriwa kuwa sawa na galoni 19 au lita 18. Kwa Kiebrania, kinaitwa "Efa."

Ludi, Ludimu, Waludi

Majina yanayopatikana katika jedwali la mataifa katika [Mwanzo 10](#). Ludimu ametajwa kama mwana wa kwanza wa Mizraim, na Ludi ametajwa kama mwana wa nne wa Shemu. Kwa msingi huu, inawezekana wana asili tofauti za kikabila. Hata hivyo, baadhi wamependekeza kwamba majina yote mawili yanarejelea watu wa Asia Ndogo, Walyudia, ambao wametajwa kwenye maandiko ya Ashurbanipal kama *Luddu*. Hakuna shaka kwamba Ludi, angalau, anahusishwa na Lidia. Josephus anafanya utambulisho huu (*Antiquities* 1.6.4.). Katika [Isaya 66:19](#), imetajwa miongoni mwa mataifa mengine ya Asia Ndogo.

Ludi mara nyingi hutajwa katika muktadha unaoonyesha kuwa wanaume hao walijulikana sana kama wanajeshi hodari. Kulingana na [Yeremias 46:9](#), walipigana na Wamisri dhidi ya Wababeli katika vita vya Karkemishi mnamo mwaka wa 605 KK. Katika maombolezo juu ya Tiro katika [Ezeikieli](#)

[27:10](#), wanatajwa miongoni mwa wengine ambao walikuwa mamluki katika jeshi la Tiro. Huenda [Ezeikieli 30:5](#) ni kisa kingine cha Waludi wakihudumu kama mamluki—wakati huu katika jeshi la Wamisri. Msaada huo wa kijeshi kwa Misri unarudi nyuma hadi kipindi cha Waashuru wakati Gyges alipotuma msaada wa kijeshi kwa Psammetichus wa Misri dhidi ya Waashuru.

Tzama pia Lidia (Eneo).

Lugha ya Kiebrania

Lugha ya watu wa Kiyahudi. Jina Kiebrania halitumiki katika Agano la Kale (AK) kwa lugha yake yenyewe, ingawa Agano Jipy (AJ) linatumia jina hilo kwa njia hiyo. Katika Agano la Kale, "Mwebrania" inamaanisha mtu binafsi au watu waliotumia lugha hiyo. Lugha yenyewe inaitwa "lugha ya Kanaani" ([Is 19:18](#), Tafsiri Mpya Hai (TMH) mg) au "lugha ya Yuda" ([Neh 13:24](#)).

Hakikisho

- Asili na Historia
- Familia za Luga
- Mhusika Mkuu
- Maandishi na Sarufi ya Kiebrania
- Mitindo
- Urithi wa Utamaduni

Asili na Historia

Katika Enzi za Kati, mtazamo wa kawaida ulikuwa kwamba Kiebrania kilikuwa lugha ya asili ya wanadamu. Hata katika Amerika ya kikoloni, Kiebrania bado kilitajwa kama "mama wa lugha zote." Utafiti wa kiisimu sasa umeonyesha kwamba nadharia hii haiwezekani.

Kiebrania ni mojawapo ya lahaja kadhaa za Kikanaani, ambazo zilijumuisha Kifinis, Ugariti, na Moabi. Lahaja nyingine za Kikanaani, (kwa mfano, Mwamoni) zilikuwepo lakini zimeacha maandiko machache kwa uchunguzi wa kitaaluma. Lahaja hizi zilikuwepo katika nchi ya Kanaani kabla ya kutekwa na Waisraeli.

Hadi karibu mwaka 1974, mashahidi wa zamani zaidi wa lugha ya Kikanaani walipatikana katika rekodi za Ugarit na Amarna zinazotoka karne ya 14 na 15 Kabla ya Kristo (KK). Maneno na misemo michache ya Kikanaani yalioneckana katika rekodi za zamani za Misri, lakini asili ya Kikanaani ilikuwa

haijulikani. Kati ya mwaka 1974 na 1976, karibu vidonge 17,000 vilichimbiliwa huko Tell Mardikh (Ebla ya kale) kaskazini mwa Syria, vikiwa vimeandikwa kwa lahaja ya Kisemiti ambayo haikujuikana hapo awali. Kwa sababu huenda vinatoka nyuma hadi 2400 KK (labda hata mapema zaidi), wasomi wengi wanaamini kuwa lugha hiyo inaweza kuwa "Kikanaani cha Kale" kilichoalisha Kiebrania. Kufikia 1977, wakati vidonge vingine 1,000 vilipatikana, ni karibu maandiko 100 tu kutoka Ebla yalikuwa yameripotiwa. Lugha hubadilika kwa muda mrefu. Kwa mfano, Kiingereza kilichotumiwa wakati wa Alfred Mkuu (karne ya tisa Baada ya Kristo (BK)) kinaonekana kama lugha ya kigeni kwa wasemaji wa Kiingereza wa sasa. Ingawa Kiebrania hakikuwa tofauti na kanuni ya jumla, kama lugha nyingine za Kisemiti kilibaki thabit kwa karne nyingi. Mashairi kama Wimbo wa Debora ([Igs 5](#)) yalikuwa na mwelekeo wa kuhifadhi aina ya zamani zaidi ya lugha hiyo. Mabadiliko yaliyotokea baadaye katika historia ndefu ya lugha yanaonyeshwa katika uwepo wa maneno ya kizamani (mara nyingi yanahifadhiwa katika lugha ya kishairi) na tofauti ya jumla katika mtindo. Kwa mfano, kitabu cha Ayubu kinaonyesha mtindo wa kizamani zaidi kuliko kitabu cha Esta.

Lahaja mbalimbali za lugha ya Kiebrania zilikuwepo sambamba katika nyakati za Agano la Kale, kama inavyoonyeshwa katika tukio linalohusisha matamshi ya neno la Kiebrania "Shibolethi/Sibolethi" ([Igs 12:4-6](#)). Inaonekana kwamba Waisraeli mashariki mwa Yordani walitamka herufi ya mwanzo kwa sauti kali ya "sh", wakati wale wa Kanaani walitamka kwa sauti rahisi ya "s". Watalamu pia wamebaini sifa za Kiebrania ambazo zinaweza kuelezea sehemu za kaskazini au kusini mwa nchi.

Familia za Lugha

Kiebrania ni sehemu ya familia ya lugha za Kisemiti; lugha hizi zilitumika kutoka Bahari ya Mediterania hadi milima ya mashariki ya bonde la Mto Eufrati, na kutoka Armenia (Uturuki) kaskazini hadi sehemu ya kusini ya rasi ya Uarabuni. Lugha za Kisemiti zimegawanywa katika Kusini (Kiarabu na Kiethiopia), Mashariki (Akkadian), na Kaskazini Magharibi (Kiaramu, Kisiria, na Kikanaani—Kiebrania, Kifoinike, Kiugariti, na Kimoabi).

Tabia

Kiebrania, kama lugha nyingine za awali za Kisemiti, inazingatia uchunguzi zaidi kuliko

tafakari. Yaani, mambo kwa ujumla yanaangaliwa kulingana na muonekano wao kama matukio, badala ya kuchambuliwa kuhusu hali yao ya ndani au kiini. Athari zinaangaliwa lakini hazifuatiliwi kupitia mfululizo wa sababu.

Uwazi, ufupi, na urahisi wa Kiebrania hufanya lugha hiyo kuwa ngumu kutafsiri kikamilifu. Ni ya kushangaza jinsi ilivyo fupi na ya moja kwa moja. Kwa mfano, [Zaburi 23](#) ina maneno 55; tafsiri nyingi zinahitaji karibu mara mbili ya hayo kutafsiri. Mistari miwili ya kwanza, ikiwa na mistari ya mwelekeo ikitenganisha maneno ya Kiebrania ya asili, inasomeka:

Bwana/[ndiye] mchungaji wangu/

Nitahitaji/sitahitaji

Kwa hivyo, maneno nane ya Kiingereza yanahitajika kutafsiri maneno manne ya Kiebrania.

Kiebrania haitumii maneno tofauti na maalum kwa kila aina ya mawazo. Mtu amesema, "Wasemiti wamekuwa kama mawe makubwa yasiyosafishwa ambayo Wagiriki wameyachonga, kuyapiga msasa, na kuyafaa pamoja. Wa kwanza walitoa dini; wa pili falsafa."

Kiebrania ni lugha ya picha ambapo zamani hazielezwi tu bali zinafanuliwa kwa maneno. Si tu mandhari inayoonyeshwa bali pia panorama inayosonga. Mwenendo wa matukio unaigizwa upya machoni pa akili. (Angalia matumizi ya mara kwa mara ya "tazama," usemi wa Kiebrania uliobebwa hadi Agano Jipy.) Maneno ya kawaida ya Kiebrania kama "aliinuka na kwenda," "alifungua midomo yake na kusema," "aliinua macho yake na kuona," na "aliinua sauti yake na kulia" yanaonyesha nguvu ya picha ya lugha hiyo.

Maeleo mengi ya kina ya kitheolojia ya Agano la Kale yameunganishwa kwa karibu na lugha na sarufi ya Kiebrania. Hata jina takatifu zaidi la Mungu, "Bwana" (Mungu), linahusiana moja kwa moja na kitenzi cha Kiebrania "kuwa" (au labda "kusababisha kuwa"). Majina mengine mengi ya watu na mahali katika Agano la Kale yanaweza kueleweka vizuri tu kwa kuwa na ujuzi wa Kiebrania.

Maandishi na Sarufi ya Kiebrania

Alfabeti na Uandishi

Alfabeti ya Kiebrania ina konsonanti 22; alama za vokali zilibuniwa na kuongezwa baadaye katika historia ya lugha hiyo. Asili ya alfabeti haijulikani. Mifano ya zamani zaidi ya alfabeti ya Kikanani

ilihifadhiwa katika alfabeti ya kikuneiformu ya Ugariti ya karne ya 14 KK.

Mtindo wa zamani wa kuandika herufi unajulikana kama maandiko ya Kifoinike au paleo-Kiebrania. Huu ni utangulizi wa alfabeti za Kigiriki na za Magharibi. Maandiko yanayotumika katika Biblia za Kiebrania za kisasa (maandishi ya Kiaramu au ya mraba) yalipata umaarufu baada ya uhamisho wa Waisraeli kwenda Babuloni (karne ya sita KK). Mtindo wa zamani bado ulitumika mara chache katika enzi za awali za Kikristo kwenye sarafu na kwa kuandika jina la Mungu (kama ilivyo katika Nyaraka za Araba). Kiebrania kimekuwa daima kikiandikwa kutoka kulia kwenda kushoto.

Konsonanti

Alfabeti ya Kikanaani ya lugha za Wafinisnia na Wamoabi ilikuwa na konsonanti 22. Lugha ya zamani ya Kikanaani iliyotokea Ugariti ilikuwa na konsonanti zaidi. Kiarabu pia huhifadhi baadhi ya konsonanti za Kikanaani za zamani zilizopatikana Ugariti lakini hazipo katika Kiebrania.

Vokali

Kwenye maandiko ya awali ya Kiebrania yenye konsonanti, vokali zileleweka tu na mwandishi au msomaji. Kwa msingi wa mapokeo na muktadha, msomaji angeorgeza vokali zozote zilizohitajika, kama inavyofanyika katika vifupisho vya Kiingereza ("bldg." kwa "building"; "blvd." kwa "boulevard"). Baada ya kuanguka kwa taifa katika AD 70, kutawanyika kwa Wayahudi na uharibifu wa Yerusalem kulisababisha Kiebrania kuwa "lugha iliyokufa," ambayo haikuzungumzwa sana. Kupoteza matamshi ya kitamaduni na uelewa kulikuwa na uwezekano zaidi, hivyo waandishi wa Kiyahudi walihisi hitaji la kuanzisha sauti za vokali kwa kudumu.

Kwanza, herufi za vokali zinazojulikana kama "mama wa kusoma" (*matres lectionis*) ziliongezwa. Hizi zilikuwa konsonanti zilizotumiwa hasa kuonyesha vokali ndefu. Ziliongezwa kabla ya enzi ya Kikristo, kama inavyoonyeshwa na Makaratasi ya Araba.

Baadaye (karibu karne ya tano BK), waandishi waliitwa Masorettes waliongeza alama za vokali ili kuonyesha vokali fupi. Kulikuwa na angalau mifumo mitatu tofauti ya alama za vokali iliyotumika katika nyakati na maeneo tofauti. Maandishi yanayotumika leo yanawakilisha mfumo uliobuniwa na waandishi wa Masoretiki waliokuwa wakifanya kazi katika mji wa Tiberia.

Vokali, ambazo kila moja inaweza kuwa ndefu au fupi, zinaonyeshwa na nukta au mistari iliyowekwa juu au chini ya konsonanti. Mchanganyiko fulani wa nukta na mistari unawakilisha sauti za vokali fupi sana, au "nusu-vokali."

Muunganisho

Kiebrania huunganisha maneno mengi ambayo katika lugha za Magharibi yangeandikwa kando. Baadhi ya viambishi awali (be-, "katika"; le-, "kwa"; ke-, "kama") vinaunganishwa moja kwa moja na nomino au kitenzi wanachotambulisha, kama vile kiambishi awali ha-, "the" na kiunganishi wa-, "na." Viambishi tamati hutumika kwa viwakilishi, ama katika uhusiano wa umiliki au wa kielekezi. Neno moja linaweza kuwa na kiambishi awali na kiambishi tamati kwa wakati mmoja.

Majina

Kiebrania haina jinsia ya kati; kila kitu ni cha jinsia ya kiume au ya kike. Vitu visivyo na uhai vinaweza kuwa vya kiume au vya kike, kulingana na muundo au tabia ya neno. Kwa kawaida, mawazo ya dhahania au maneno yanayoashiria kundi ni ya kike. Nomino zinatokana na mizizi na zinaundwa kwa njia mbalimbali, ama kwa kubadilisha vokali au kwa kuongeza viambishi awali au viambishi tamati kwenye mzizi. Tofauti na Kigiriki na lugha nyingi za Magharibi, nomino za kiwanja si tabia ya Kiebrania.

Wingi wa Kiebrania huundwa kwa kuongeza -im kwenye nomino za kiume (seraphim, cherubim) na -oth kwenye nomino za kike.

Miisho ya visa asili vitatu inayoonyesha nomino, kiwakilishi, na kisingizio imepotea wakati wa mageuzi ya Kiebrania. Ili kufidia ukosefu wa viambishi vya hali ya nomino, lugha ya Kiebrania hutumia viashiria mbalimbali. Vituo tegemezi huonyeshwa kwa kiunganishi *le-*, "to" vituo vya moja kwa moja huonyeshwa kwa alama ya kielelezo 'eth; na uhusiano wa milikishi huonyeshwa kwa kuweka neno linalomilikiwa kabla ya lile la kumiliki katika hali ya 'muundo' au umbo fupi.

Viumishi

Kiebrania kina uhaba wa vivumishi. "Moyo wa unaifikasi" unaonyeshwa katika Kiebrania cha asili kama "moyo na moyo" ([Zab 12:2](#)), na "vipimo viwili inavyotofautiana" ni "jiwe na jiwe" ([Kum 25:13](#)); "familia yote ya kifalme" inaitwa "mbegu ya ufalme" ([2 Fal 11:1](#)).

Vivumishi katika Kiebrania havina hali za kulinganisha au za juu zaidi. Uhusiano unaonyeshwa na kihusishi "kutoka." Kwa mfano, "Bora kuliko wewe" inasemwa kwa Kiebrania kama "nzuri kutoka kwako." "Nyoka alikuwa mwerevu kuliko mnyama mwingine yejote" inasemwa kama "nyoka alikuwa mwerevu kutoka kwa kila mnyama" ([Mwa 3:1](#)). Aina ya juu zaidi inaonyeshwa na miundo tofauti kadhaa. Wazo la "mbali sana" linaonyeshwa kama "mbali, mbali" ([Mhu 7:24](#)); "wimbo bora" ni "wimbo ulio bora" (linganisha "mfalme wa wafalme"); "mtakatifu zaidi" ni "mtakatifu, mtakatifu, mtakatifu" ([Isa 6:3](#)).

Vitenzi

Vitenzi nya Kiebrania vinatokana na mzizi ambao kwa kawaida una herufi tatu. Kutoka kwa mizizi hiyo, aina za vitenzi zinaundwa kwa kubadilisha vokali au kwa kuongeza viambishi awali au viambishi tamati. Konsonanti za mzizi hutoa msingi wa maana wa lugha na kutoa uthabiti wa maana ambao si wa kawaida katika lugha za Magharibi. Vokali ni rahisi kubadilika, zikitoa Kiebrania unyumbu mkubwa.

Matumizi ya vitenzi nya Kiebrania hayajulikani kwa ufanuzi sahihi wa nyakati. Nyakati za Kiebrania, hasa katika mashairi, zinaamuliwa kwa kiasi kikubwa na muktadha. Uundaji wa nyakati mbili ni kamili (kitendo kilichokamilika) na kisichokamilika (kitendo kisichokamilika). Kisichokamilika ni chenye utata. Kinaonyesha hali ya kiashiria (uliopo, uliopita, siku zijazo) lakini pia kinaweza kuwakilisha hali kama amri, matumaini, na jussive au cohortative. Matumizi ya kipekee ya wakati kamili ni "kamili ya kinabii," ambapo fomu kamili inawakilisha tukio la siku zijazo linaloonekana kuwa hakika kiasi kwamba linaonyeshwa kama lilopita (kwa mfano, angalia [Is 5:13](#), Toleo la Mfalme James (kjv)).

Mitindo

Maneno Muhimu

Mizizi mingi ya Kiebrania hapo awali ilionyesha kitendo fulani cha kimwili au ilimaanisha kitu fulani cha asili. Kitenzi "kuamua" hapo awali kilimaanisha "kukata"; "kuwa kweli" kilimaanisha "kuwa imara"; "kuwa sawa" kilimaanisha "kuwa wima"; "kuwa mwenye heshima" kilimaanisha "kuwa mzito."

Maneno ya dhahania ni mageni kwa tabia ya Kiebrania; kwa mfano, Kiebrania cha kibiblia hakina maneno maalum kwa "theolojia," "falsafa,"

au "dini." Mawazo ya kiakili au kiteolojia yanaelezwa kwa maneno halisi. Wazo la dhahania la dhambi linaonyeshwa na maneno kama "kukosa alama" au "kupotoka" au "uasi" au "uvamizi" ("kuvuka"). Akili au ufhamu unelezwu na "moyo" au "figo," na hisia au huruma na "matumbo" (tazama [Is 63:15](#), kjv). Maneno mengine halisi katika Kiebrania ni "pembe" kwa nguvu au uwezo, "mifupa" kwa nafsi, na "mbegu" kwa kizazi. Sifa ya kiakili mara nyingi inaonyeshwa na sehemu ya mwili inayofikiriwa kuwa mwakilishi wake unaofaa zaidi. Nguvu inaweza kuwakilishwa na "mkono" au "mkono," hasira na "pua," kutoridhika na "uso unaoanguka," kukubalika na "uso unaong'aa," kufikiri na "kusema."

Baadhi ya watafsiri wamejaribu kutumia neno la Kiebrania kila mara kwa neno lile lile la Kiingereza, lakini hilo husababisha matatizo makubwa. Wakati mwingine kuna tofauti kubwa juu ya picha halisi ya maana ya neno la Kiebrania katika kifungu fulani. Mzizi mmoja mara nyingi huwakilisha aina mbalimbali za maana, kulingana na matumizi na muktadha. Neno "bariki" linaweza pia kumaanisha "laani, salamu, fadhili, sifa." Neno "hukumu" linatumika pia kwa "haki, uamuzi, adhabu, amri, wajibu, desturi, namna." Neno "nguvu" au "uwezo" pia linamaanisha "jeshi, wema, thamani, ujasiri."

Utata zaidi unatokana na ukweli kwamba baadhi ya konsonanti za Kiebrania zinawakilisha konsonanti mbili tofauti za asili ambazo zimeungana katika mchakato wa mageuzi ya lugha. Maneno mawili ambayo kwa nje yanaonekana kuwa sawa yanaweza kufuutiliwa hadi mizizi miwili tofauti. Kwa mfano wa jambo hili katika Kiingereza, liganisha "bass" (samaki) na "bass" (mwimbaji).

Sintaksi

Sintaksi ya Kiebrania ni rahisi kiasi. Viunganishi vichache nya kutegemeza ("ikiwa," "wakati," "kwa sababu," nk.) vinatumika; sentensi kwa kawaida zinaunganishwa kwa kutumia kiunganishi rahisi "na." Tafsiri za Kiingereza za maandiko ya kibiblia kwa ujumla hujaribu kuonyesha uhusiano wa kimantiki kati ya sentensi zinazofuatana, ingawa si mara zote ni wazi. Katika [Mwanzo 1:2-3:1](#), zote isipokuwa tatu kati ya mistari 56 zinaanza na "na," lakini nlt inatafsiri kiunganishi hicho kwa namna mbalimbali kama "kisha" ([1:3](#)), "hivyo" (mistari wa [27](#)), "hivyo" ([2:1](#)), na "badala yake" (mistari wa [6](#)).

Mtindo wa Kiebrania unahuishwa kwa kutumia mazungumzo ya moja kwa moja. Msimalizi hasemi tu kwamba "mtu fulani alisema kwamba . . ." (mazungumzo yasiyo ya moja kwa moja). Badala

yake, wahusika hujieleza wenyewe (mazungumzo ya moja kwa moja), na kuunda upekee ambao hubaki hata baada ya kusoma mara kadhaa.

Ushairi

Ushairi wa Kiebrania hutumia mbinu mbalimbali za usemi. Baadhi ya mbinu hizo—kama vile asonansi, aliteresheni, na akrostiki—zinaweza kufurahiwa tu katika Kiebrania asilia. Hata hivyo, ulinganifu, sifa muhimu zaidi ya ushairi wa Kiebrania, ni dhahiri hata katika tafsiri ya Kiingereza. Miongoni mwa aina nyingi za ulinganifu zinazowezekana, kuna makundi manne ya kawaida: (1) sawa, mtindo wa kurudia ambapo mistari inayolingana inasema kitu kimoja kwa maneno tofauti; (2) kinyume, mtindo wa kulinganisha ambapo mawazo yanayopingana yanaonyeshwa; (3) kamili, ambapo mstari wa kulinganisha unaokamilisha mawazo ya mstari wa kwanza; (4) kilele, ambapo mstari wa kulinganisha unaopanda unachukua kitu kutoka mstari wa kwanza na kukirudia. Aina nyingine nyingi za ulinganifu zinaimarisha ushairi wa Kiebrania. Mabadiliko yanayowezekana ya ulinganifu ni karibu yasiyo na mwisho.

Tamathali za Usemi

Kiebrania kina utajiri wa mifano ya usemi inayofafanua tabia na namna ya maisha ya watu wa Kiebrania. Maneno fulani ya ajabu lakini yanayojulikana vizuri yanayopatikana katika fasihi ya Kiingereza yanatoka katika mtindo wa Kiebrania, kama vile "mboni la jicho lake" ([Kumb 32:10; Zab 17:8; Mith 7:2; Zek 2:8](#)) na "ngozi ya meno yangu" ([Ayubu 19:20](#)). Baadhi ya njia za kuelezeza za Kiebrania zinazovutia zaidi ni ngumu kutafsiri katika Kiingereza, kama vile "kufunua sikio," ikimaanisha "kufichua, kufunua." Nyingine ni za kawaida zaidi, kama vile "kufanya shingo kuwa ngumu" kwa "kuwa mkaidi, mwasi"; "kupinda au kuelekeza sikio" kwa "kusikiliza kwa makini."

Urithi

Kiingereza na lugha nyingine nyingi za kisasa zimeathiriwa na Kiebrania. Kiingereza kina maneno kadhaa yaliyokopwa kutoka Kiebrania. Baadhi ya maneno haya yana ushawishi mkubwa kama "amina," "haleluya," na "Yubile." Majina mengi ya Kiebrania yanatumika katika lugha za kisasa kwa watu na maeneo, kama vile Daudi, Yonathan/Yohana, Miriamu/Maria, na Bethlehemu (jina la miji kadhaa nchini Marekani).

Maneno mengi ya Kiebrania yameingia katika misemo ya Kiingereza bila watu kujua katika tamathali za usemi, kama vile "kinywa cha pango" na "uso wa dunia." Baadhi ya misemo, kama "mashariki ya Edeni," yametumika kama majina ya vitabu na filamu.

Lugha ya Kigiriki

Lugha ya watu wa Kigiriki.

Lugha ya Kigiriki ni chombo(au kifaa) kizuri, tajiri, na kilichosawazishwa vizuri cha mawasiliano. Ni chombo (au kifaa) kinachofaa kwa mawazo makali na kwa ibada ya kidini. Katika kipindi chake cha kale, Kigiriki kilikuwa lugha ya moja ya tamaduni kuu zaidi duniani. Katika kipindi hicho cha kitamaduni, lugha, fasihi, na sanaa zilistawi zaidi kuliko vita. Wazo la Kigiriki ilijishughulisha na maadili ya uzuri. Lugha ya Kigiriki ilionyesha ustadi katika mazungumzo yake ya kifalsafa, mashairi yake, na hotuba zake za heshima.

Lugha ya Kigiriki pia ilijulikana kwa nguvu na uthabiti. Iliweza kuwa na aina mbalimbali na athari za kuvutia. Kigiriki kilikuwa lugha ya mabishano, yenye msamiati na mtindo ulioweza kupenya na kufafanua matukio badala ya kusimulia hadithi tu. Kigiriki cha sanaa kiliendeleza kwa kina aina nyingi kutoka mizizi michache ya maneno. Sarufi yake changamano iliruhusu mipangilio ya maneno yenye utata kueleza maana za kina.

Historia ya Kale

Ingawa asili ya Kigiriki haitambulikane , dalili za kwanza za kile kinachoweza kuitwa asili ya Kigiriki cha kale zinaonekana katika hati za Misena na Minoa (1400–1200 KK) zinazotumia maandiko matatu tofauti: hieroglyphic ya Minoa (ya awali zaidi), mstari A, na mstari B (ya hivi karibuni). mstari B, kwa ujumla inachukuliwa kuwa "kabla ya Kigiriki," imeandikwa kwa maandiko ya silabi yaliyopatikana kwenye vidonge vyta udongo vilivyogunduliwa kwenye kisiwa cha Krete na kwenye bara la Ugiriki.

Ustaarabu wa Mucenia na maandiko yake yalimalizika ghafla na uvamizi wa Doriani (1200 Kabla ya Kristo), na inaonekana maandiko yalitoweka kwa karne kadhaa. Baadaye, karibu karne ya nane KK, maandiko ya Kigiriki yaliyonekana katika mwandiko tofauti. Mwandiko huo ultokana na alfabeti iliyoazimwa kutoka kwa Wafinisnia na kisha kuendeshwa kwa mfumo wa

sauti za usemi wa Kigiriki na mwelekeo wa kuandika. Kigiriki kilanza kuandikwa kutoka kulia kwenda kushoto, kama lugha za Kisemiti za Magharibi, kisha kwa mtindo wa kurudi na kwenda, hatimaye kutoka kushoto kwenda kulia. Lahaja kadhaa zilionekana wakati wa kipindi cha kale (karne ya 8 hadi ya 6 KK): Doria, Eonia, Akae, na Aeoli.

Wakati wa kipindi cha kale (karne ya 5 hadi ya 4 KK), utamaduni wa Kigiriki ulifikia kilele chake cha fasih na sanaa. Kigiriki cha kale kilitambulishwa na ufundi wa sintaksia na matumizi ya kueleza ya chembe (sehemu fupi, zisizobadilika za hotuba, mara nyingi zisizoweza kutafsiriwa). Mji wa Athene ulipopata udhibiti wa kitamaduni na kisiasa, lahaja ya kale pia ilipata hadhi. Kwa ushindi wa Makedonia, Kigiriki cha kale, kikiwa kimechanganywa na ushawishi kutoka lahaja nyingine (hasa Ioniki), kilikuwa lugha ya kimataifa ya eneo la mashariki ya Mediterania.

Hellenism na Lahaja ya Koine

Ushindi wa Aleksanda Mkuu ulisiaidia kuenea kwa lugha na utamaduni wa Kigiriki. Lahaja za kikanda ziliondolewa kwa kiasi kikubwa na Kigiriki cha "Hellenistic" au "koine" (cha kawaida). Kigiriki cha Koine ni lahaja iliyohifadhiwa na inayojulikana kupitia maelfu ya maandiko yanayoakisi vipengele vyote vya maisha ya kila siku. Lahaja ya koine iliongeza maneno mengi ya kawaida kwenye Kigiriki cha kale, hivyo kukifanya kuwa cha kimataifa zaidi. Kurahisisha sarufi pia kulikifanya kilingane zaidi na utamaduni wa ulimwengu. Lugha mpya, ikionyesha mazungumzo rahisi na maarufu, ikawa lugha ya kawaida, na ya biasara na diplomasia. Lugha ya Kigiriki ilipoteza uzuri wake mwingi na ufahamu wa kina kutokana na mabadiliko yake kutoka kwa lugha ya asili hadi koine. Hata hivyo, ilihifadhi sifa zake za kipekee za nguvu, uzuri, uwazi, na nguvu ya mantiki ya hotuba.

Ni muhimu kwamba mtume Paulo aliandika barua yake kwa Wakristo wa Roma kwa lugha ya Kigiriki badala ya Kilatini. Dola ya Kirumi ya wakati huo ilikuwa ulimwengu wa kitamaduni wa Kigiriki, isipokuwa kwa shughuli za kiserikali.

Septuaginta

Katika karne zilizotangulia mara moja kabla ya Kristo, Mediterania ya mashariki ilikuwa ikipitia si tu Hellenization bali pia Semitization. Athari zote mbili zinaweza kuonekana katika tafsiri ya Kigiriki ya Agano Jipy (AJ).

Tafsiri ya Maandiko ya Kiebrania kwenda Kigiriki ilikuwa tukio la kihistoria. Septuaginta (tafsiri ya kwanza ya Kigiriki ya AJ) baadaye ilipata ushawishi mkubwa katika mawazo ya Kikristo. Matokeo ya lazima ya waandishi wa Kiebrania kutumia lugha ya Kigiriki ni kwamba roho ya Kigiriki na aina za mawazo ya Kigiriki ziliathiri utamaduni wa Kiyahudi. Wayahudi hivi karibuni walikopa kutoka kwa msamati tajiri na uliosafishwa wa Kigiriki baadhi ya maneno kwa mawazo ambayo yalikuwa nje ya upeo wa istilahi ya Kiebrania. Pia, maneno ya zamani ya Kigiriki yalipata maana mpya na pana katika tafsiri hii ya AJ na Wayahudi wanaozungumza Kigiriki.

AK la Kale la Kigiriki limekuwa na umuhimu mkubwa katika maendeleo ya mawazo ya Kikristo. Mara nyingi matumizi ya neno la Kigiriki katika Septuaginta yanatoa ufunguo wa maana yake katika Agano Jipy. Lahaja ya AJ ya "Kigiriki cha Kiyahudi" wakati mwingine inaonekana katika vifungu vya AJ vilivyotafsiriwa kwa maana halisi; wakati mwingine, tafsiri ya Agano Jipy ya maandiko ya AJ ni huru sana.

Agano Jipy la Kigiriki

Ingawa waandishi wengi wa AJ walikuwa Wayahudi, waliandika kwa Kigiriki, lugha ya ulimwengu ya wakati wao. Aidha, mtume Yohana anaonekana kuwa alifahamiana na falsafa fulani ya Kigiriki, ambayo iliathiri mtindo wake. Yohana alitumia "neno" (Kigiriki logos) kumrejelea Kristo ([Yn 1:1](#)), na maneno mengine kadhaa ya dhahania. Yohana huenda aliathiriwa na kituo cha Wamisri cha Aleksandria, ambako falsafa ya Kigiriki na elimu ya Kiebrania zilikuwa zimeungana kwa njia ya kipekee.

Mtume Paulo pia alifahamiana na waandishi wa Kigiriki ([Matendo 17:28](#); [1 Kor 15:33](#); [Tito 1:12](#)). Hivyo, wanahotuba na wanafalsafa wa Kigiriki waliathiri lugha ya Paulo pamoja na manabii na wasomi wa Kiebrania.

Ni lahaja gani hasa ya Kiebrania au Kiaramu Yesu alizungumza inajadiliwa. Inawezekana kabisa kwamba Yesu pia alizungumza Kigiriki. Ukweli unabaki kwamba Injili ziliandikwa awali kama maandiko ya Kigiriki. Rekodi za Kigiriki za mafundisho na mafanikio ya Yesu ziliandaa njia kwa injili kuenea katika utamaduni unaozungumza Kigiriki.

Heshima na kujizuia kwa Kigiriki cha koine kilichotumiwa na waandishi wa Kikristo hakikuwa cha bandia na cha kisomi kama maandiko mengine

ya kale wala hakikuwa cha kijinga na cha matusi kama koine inayozungumzwa.

Maneno ya Kigiriki yalipata maana tajiri zaidi ya kiroho katika muktadha wa Maandiko. Yakiwa yameathiriwa na urahisi na uhai wa mtindo wa Kisemiti, AJ halikuandikwa kwa lugha maalumu ya "Roho Mtakatifu" (kama wanazuoni wa enzi za kati walivyoamini) bali kwa Kigiriki cha koine (cha kawaida), kwa kiasi kikubwa na waandishi wenye mawazo ya Kisemiti. Maelfu ya papiri yaliyofukuliwa Misri mwanzoni mwa karne ya 20 yanatoa mifano ya msamiati na sarufi inayofanana na lugha ya kibiblia, ikionyesha kuwa ilikuwa sehemu ya lugha ya wakati huo. Hata hivyo, Kigiriki cha AJ kilikuwa "huru," mara nyingi kikibuni misemo yake yenyewe. Waandishi Wakristo waliamthiri fikra za Kigiriki kwa kuanzisha misemo mipyili kufikisha ujumbe wao kuhusu Yesu Kristo.

Ushawishi wa Wasemiti

Kwa sababu Kigiriki cha AJ kinachanganya uwazi wa mawazo ya Kiebrania na usahihi wa usemi wa Kigiriki, unyeti wa Kigiriki mara nyingi hutafsiri dhana za Kiebrania. Ushawishi wa Kisemiti ni wenye nguvu zaidi katika Injili, kitabu cha Ufunuo, na Barua ya Yakobo. Vitabu kama Luka na Waebrania vinaonyesha mtindo wa Kigiriki zaidi. Barua za AJ zinachanganya hekima ya Kiebrania na falsafa ya kidaharia ya Kigiriki. Mahubiri yaliyorekodiwa katika AJ yanachanganya ujumbe wa kinabii wa Kiebrania na nguvu ya ufasaha wa Kigiriki.

Kando na nukuu za moja kwa moja na marejeleo kutoka kwa Septuaginta, ushawishi wa Kisemiti kwenye Kiyunani cha AJ umeonekana katika maeneo mengi. Kwa mfano, sintaksia ya Kiyunani cha AJ ina mifano mingi ya mtindo wa Kisemiti.

Msamiati

Msamiati wa AJ la Kigiriki ni mwingi na unatosha kufikisha maana halisi ambayo mwandishi anataka. Kwa mfano, AJ linatumia maneno mawili tofauti kwa "upendo" (kwa aina mbili za upendo), maneno mawili kwa "mwingine" (mwingine wa aina ile ile, au mwingine wa aina tofauti), na maneno kadhaa kwa aina mbalimbali za maarifa. Kwa umuhimu, baadhi ya maneno hayatumiki, kama eros (aina ya tatu ya upendo) na maneno mengine yaliyotumika sana katika utamaduni wa Kihelenisti wa wakati huo.

Zaidi ya hayo, maneno ya Kigiriki mara nyingi yalipata maana mpya katika muktadha wa injili, kutokana na mchanganyiko wa mafundisho mapya na maadili ya juu. Waandishi hawakusita kutumia maneno kama "uzima," "kifo," "utukufu," na "ghadhabu" kwa njia mpya ili kueleza mawazo mapya. Wakati mwagine maana halisi ya neno karibu inatoweka, kama wakati waandishi wanapotumia "majii," "kuosha," na "ubatizo" kwa nguvu ya Kristo ya kutakasa kiroho. Msamiati wa AJ pia una maneno yanayopatikana kwingineko tu katika AK la Kigiriki, kama "kutahiri," "ibada ya sanamu," "laana," "ughaibu," na "Pentekoste." Maneno ya kukopa kutoka Kiebrania au Kiaramu ni pamoja na aleluya na amina (Kiebrania), na abba, mamoni, na korbani (Kiaramu).

Kuelewa maana ya neno la AJ, basi, kamusi ya Kigiriki cha kale ni muhimu lakini haitoshi. Mtu lazima pia ajue jinsi neno linavyotumika katika AJ ya Kigiriki, katika maandiko ya Kihelenisti, na katika maandiko na nyaraka zinazoonyesha lugha ya maisha ya kila siku. Nyaraka za papiri zinatoa vielelezo vingi vya maana ya maneno ya AJ. Kwa mfano, neno la Kigiriki kwa "mchango" ([1 Kor 16:1](#)), wakati mmoja lilidhaniwa kuwa limepunguzwa kwa AJ, linatumika kwa kawaida na maana sawa katika papiri. Maneno mengi ya Kigiriki yaliyowahi kufanuliwa kwa msingi wa Kigiriki cha kale yamepewa maana kali zaidi kwa kuzingatia matumizi yao katika papiri.

Sarufi

Kama ilivyo katika lugha nyingine za Indo-Ulaya, maana ya maneno ya Kigiriki inaathiriwa na kuongeza na kubadilisha viambishi awali na viambishi tamati mbalimbali (mchakato unaojulikana kama mnyambuliko). Ingawa mfumo wake wa mnyambuliko umepunguzwa ikilinganishwa na Kigiriki cha kale, Kigiriki cha AJ kina mnyambuliko zaidi kuliko lugha nyingi. Kwa hivyo, maana ya Kigiriki ina uwezekano mdogo wa kutatanisha kuliko Kiingereza.

Kinyume na Kiebrania, Kigiriki kina jinsia ya kati pamoja na ya kiume na ya kike. Viunganishi vingi na sahihi vya Kigiriki ni vya hila, vikiwa na maana mbalimbali kulingana na muktadha wake. Kigiriki cha AJ kinatumia karibu nusu tu ya chembechembe zinazotumiwa katika Kigiriki cha jadi.

Mfumo wa vitenzi vya Kigiriki, ambao ni mgumu zaidi kuliko ule wa Kiebrania, unaweza kuelezea maana kwa undani ambayo ni vigumu kuifafanua hata kwa Kiingereza. Kila kitenzi cha Kigiriki kina

vipengele vitano, ambavyo wanaismu huita wakati, hali, sauti, nafsi, na idadi.

Wakati

Kitenzi cha Kigiriki kinahusu zaidi *aina ya kitendo* badala ya *wakati wa kitendo* kama ilivyo kwa Kiingereza. Katika Kigiriki kuna aina tatu za msingi za kitendo: *endelevu*, *kinachoonyeshwa* na wakati uliopo, usio kamili, na (wakati mwingine) wakati ujao; *rahisi* au punctiliar, *kinachoonyeshwa* na aoristi na (mara nyingi) wakati ujao; na *kilichokamilika*, *kinachoonyeshwa* na wakati uliokamilika (matokeo ya kitendo cha zamani yanaendelea hadi sasa) na wakati uliokamilika wa zamani (matokeo yanabaki katika zamani).

Nyakati za Kigiriki mara nyingi ni ngumu kutafsiri kwa Kiingereza; wakati wa kitendo pamoja na maana ya msingi ya shina la kitenzi (kama inachukua kitu) lazima ichanganywe kwa ustadi na aina ya kitendo kuwa wazo moja.

Hisia

Hali inaonyesha jinsi kitendo cha kitenzi kinavyopaswa kuelewaka. Je, kitendo ni halisi? (Tumia hali ya kiashiria.) Je, kitendo kinahitajika na mtu? (Tumia hali ya amri.) Je, kitendo kinategemea masharti mengine? (Tumia hali ya kiunganishi au ya kutamani.) Je, kitendo kimsingi kinaelezea kitu kingine? (Tumia kiima.) Je, kitendo kimsingi ni nomino? (Tumia kitenzi kisichobadilika.) Katika sarufi, nomino ni neno au kikundi cha maneno kinachofanya kazi kama nomino; mifano miwili ya mwisho si hali halisi, lakini hutumiwa hivyo na wanaismu. Hali hizi zinampa mwandishi wa Kigiriki chaguo tajiri la maelezo ya vitenzi.

Sauti

Sauti ya kitenzi inaeleza kama kitendo kinaelezewa nje (kikamilifu), ndani (katikati), au kurudi kwa mhusika wa sentensi (pasipo).

Mtu

Mtu wa kitenzi anaeleza ni nani anayefanya kitendo, iwe ni mimi (mtu wa kwanza), wewe (mtu wa pili), au mwingine (mtu wa tatu).

Nambari

Nambari ya kitenzi inaonyesha kama kitendo kinafanywa na mtu mmoja (umoja) au zaidi ya mtu mmoja (wingi).

Mtindo

Aj lina aina mbalimbali za mitindo ya uandishi katika matumizi yake ya Kigiriki. Injili hasa zinaonyesha sifa za Kisemiti. Mathayo hutumia mtindo usio na piche kama wa Marko na kwa namna fulani unakaribia mtindo wa Luka, Matendo, Waebrania, Yakobo, na 1 Petro. Mtindo wa Luka unatofautiana na ule wa Marko na Mathayo; ni maridadi. Mtindo rahisi wa Yohana una Semitismi nyingi.

Miongoni mwa barua za mtume Paulo, tofauti za mtindo zimeonekana. Barua zake kwa Wathesalonike zina mtindo usio wa kifasihi na wa moja kwa moja zaidi. Barua za Kichungaji (1—2 Timotheo, Tito) zina mtindo ulio karibu zaidi na koine kuliko nyaraka zingine nyingi—si za Kiyahudi sana, na hazijaathiriwa sana na Septuaginta kama barua zake nyingine.

Barua kwa Waebrania inaunganisha uzuri na mtindo wa Kiyahudi-Kigiriki. Barua ya Yakobo, ingawa ina ubora wa juu wa kitamaduni, si nyeti katika mtindo kama Waebrania. Isiyo na uzuri zaidi ni 1 Petro, ambayo inaathiriwa sana na Septuaginta na hivyo inaakisi mtindo wa Kisemiti.

Barua ya Yuda ina maneno ya juu, yenye uzito fulani, na inaonyesha ushawishi wa mtindo wa Kiyahudi. Petro wa Pili, anayefanana na Yuda katika mtindo wake wa juu, umeathiriwa zaidi na Septuaginta.

Kitabu cha Ufunuo kina mtindo rahisi kwa ujumla lakini kinaonyesha ushawishi mkubwa wa Kisemiti katika matumizi yake ya ulinganifu na urudiaji. Wanazuoni wa lugha wamebaini idadi ya makosa ya kisarufi yanayoonekana katika Kiyunani cha Ufunuo.

Lugha za Moto

Maneno katika [Matendo 2:3](#) yanayoelezea mwonekano wa Roho. Lugha za moto zinaonekana kutimiza utabiri wa Yohana Mbatizaji kwamba Yule Ajaye atabatiza kwa Roho Mtakatifu na moto ([Mathayo 3:11](#); [Luka 3:16](#)). Wanafunzi wanaelezewa kuwa wamejazwa na Roho Mtakatifu, wakitimiza ahadi ya Agano la Kale ambayo Yohana Mbatizaji na Yesu walirudia kuhusu ubatizo wa Roho.

Tazama pia Pentekoste.